

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філологічних наук, доцента

Сподарець Надії Вікторівни

про дисертацію

Нікітської Катерини Ігорівни

“Жанр поеми у творчості М.С. Гумільова”

подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії

за спеціальністю: 035 Філологія

(Київ, 2020. – 211 с.)

Актуальність дисертаційної роботи Катерини Ігорівни Нікітської на тему “Жанр поеми у творчості М.С. Гумільова” обумовлена чинниками історії літератури та історичної поетики. У сучасному літературознавстві недостатньо дослідженим залишається комплекс питань, пов’язаних з особливостями жанротворення у перехідну епоху, зокрема і в російській літературі кінця ХІХ - початку ХХ ст. З одного боку, загально визнаним є факт руйнування сталих жанрових канонів у посткласичну добу, а з іншого -- спостерігається формування яскраво виражених індивідуальних модифікацій традиційних жанрів та безмежне поле спроб генологічних експериментів та жанрового синтезу. Недостатньо систематизовано та вивчено також комплекс проблем, безпосередньо пов’язаних з культурно-історичними, національними та індивідуальними чинниками жанрової варіативності.

У теоретико-методологічному дискурсі сучасного літературознавства, що відповідає постструктуралістській науковій ситуації, намітилися нові ракурси та рішення генологічної проблематики. Зокрема, звернемо увагу на тенденцію до феноменологічного обґрунтування природи мистецтва та відповідної аналітики жанру твору, коли значущим фактором його літературного буття виступає художня свідомість творчого суб’єкта, а

фактором жанрової ідентифікації -- горизонт філологічної культури читача-реципієнта.

Саме з урахуванням цих тенденцій в дисертаційній роботі Катерини Ігорівни Нікітської проведено дослідження жанрових особливостей поем у творчості М.С. Гумільова.

В художній системі Миколи Гумільова поема є однією з найбільш поширених та *найменш* досліджених жанрових форм. Дисертантка справедливо звернула увагу на те, що сам митець надавав питанням жанротворення особливого значення. У багатьох його поезіях знаходимо жанрове маркування («сонет», «балада», «канцона» тощо), яке має повернути читача на сталі, канонічні жанрові моделі і задає код сприйняття поезії у контексті чітко визначених жанрових орієнтирів.

Системність художнього мислення поета, його тяжіння до професійної раціоналізації творчого процесу, що було закріплено вишколом у В. Брюсова, сприяло пошукам нових жанрових форм самовираження. Творчі інтенції М. Гумільова обумовлювали вихід за межі наявних жанрових моделей і продукування та модифікацію власних текстотипів.

Гумільовознавцями вже простежено, як у 1910-х -- 1920-х роках поет вдався до активної розробки жанрової моделі балади. Константність ліро-епічної доміанти в структурі багатьох творів М. Гумільова справедливо пов'язується літературознавцями з героїко-романтичним модусом його творчого мислення.

У контексті даних розвідок явно бракувало досліджень, у яких би обґрунтовувались особливості жанрової свідомості поета і системно розглядалися принципи становлення авторської жанрової моделі поеми. Адже над модифікаціями цієї жанрової форми Гумільов працював протягом усього творчого життя.

Дисертаційна робота К. І. Нікітської великою мірою компенсує брак таких досліджень і в цьому вбачаю її наукове *новаторство*.

Пристаючи до аналізу поем Гумільова, дисертантка чітко визначила основні вектори дослідження, якими було забезпечено його системний характер. Зокрема, обґрунтовано звернення до релевантних для цього автора контекстів. Виявлені інтертекстуальні зв'язки з класичними моделями світової поеми, з контекстом російської поеми Срібного віку та акмеїзму, з контекстами індивідуальної творчості Гумільова. Така аналітична розвідка дисертантки доказово проілюструвала налаштованість поета на діалог з традицією як в синхронії, так і в діахронії.

При обґрунтуванні робочої гіпотези авторка врахувала як історико-літературознавчі, так і біографічні чинники, якими визначалися жанрові уподобання Гумільова. Доказово підкреслено, що жанрові пошуки письменника у царині поеми були обумовлені романтико-героїчною свідомістю автора, його індивідуальною міфологією творчості, за якою, поети мають повернути собі статус духовних лідерів суспільства, а поезія – характер сакральної практики. За цією концепцією особливого значення для Гумільова набувала саме епічна поезія, яка завжди давала зразки сакральних текстів та виражала суспільнозначущі ідеї.

Отже, як переконливо доводить дослідження К. І. Нікітської, пошуки Миколи Гумільова у текстотворенні поеми великою мірою були обумовлені його намаганням представити сучасну версію поетичного епосу, а конкретні орієнтири поета у цих пошуках визначалися його акмеїстичною стратегією наслідування найбільш визначних авторів і вершинних текстів світової літератури попередніх культурно-історичних епох.

Розімкненість художнього світу Гумільова у поезію «всех времен и стран» мотивує звернення дисертантки до жанрових взірців поеми від античних героїчних епосів до символістської ліричної поеми, виявляючи у кожній з історичних модифікацій цього жанру саме ті риси, що стали актуальними у текстотворенні авторських жанрових форм письменника.

Послідовність проведення концептуально вивіреного дослідження дозволила дисертантці дійти обґрунтованих висновків щодо еволюції

жанрових пошуків поета і виявити внутрішню логіку та динаміку його поемної творчості від раннього, ще символістського періоду, до пізніших спроб модерністського «великого епосу».

Аналізуючи в 2, 3 та 4 розділах роботи поеми Миколи Гумільова у релевантних для нього контекстах і інтертекстуальних зв'язках, авторка роботи демонструє глибоку дослідницьку ерудицію та вміння аналізувати складні, багатшарові семантичні структури, якими є модерністські тексти взагалі і поеми Гумільова зокрема.

Так, з дослідницькою проникливістю простежено паростки епосу в ранній поемі Гумільова «Дева Солнца» (підрозділ 2.2); влучно і переконливо доведено системні інтертекстуальні зв'язки з «Брандтом» Г. Ібсена у поемі «Северный раджа» (підрозділ 2.5), чим суттєво уточнено уявлення про інтертекстуальні акценти ранньої творчості Миколи Гумільова.

Цікавими і переконливими постають спостереження дисертантки щодо «дантівського коду» у поемах Миколи Гумільова різних періодів. Особливо відзначимо аналіз дантівського інтертексту в поемі «Открытие Америки» (підрозділ 3.1), де К. І. Нікітська акцентує композиційні, образні і концептуальні перегуки з «Божественною комедією». Завдяки системному аналізу дантівських алюзій дисертантка експлікує в літературознавчому дискурсі суттєво поновлений та поглиблений інтерпретаційний код цієї програмної для Гумільова поеми.

Концептуально спрямований та підпорядкований основній меті дослідження аналіз поем М. Гумільова дозволив дисертантці виявити об'єктивну значущість та роль епічної складової таких текстів, які більшістю дослідників розцінювалися як невдалі, незначущі і т. п.

Зокрема, аналізуючи проєкції шумеро-акадського епосу про Гільгімеша, К. І. Нікітська показала суттєву роль поеми «Мік» у становленні гумільовської епіки (підрозділ 3.3). Спостереження над функціонуванням в структурі цього твору елементів епічних поем про Роланда, авантюрних поем доби Відродження (Л. Пульчі, Л. Аріосто), романтичної поеми, а також

елементів жанру видіння дали змогу переглянути його оцінку в критиці та ствердити думку про поему як «блискучий приклад жанрового та міжтекстового синтезу» (с. 154).

Про високу дослідницьку культуру свідчить і вибір дисертанткою того аналітичного інструментарію, за допомогою якого виявляється жанрова специфіка та генезис кожної з поем Гумільова. За необхідності К. І. Нікітська долучає не тільки дані генетично-зіставного аналізу, а й ритмо-метричні параметри, біографічний та автореференційний контексти гумільовських поем, кожного разу виходячи у виборі дослідницьких засобів із особливостей конкретного твору. Це дозволяє не тільки виявити спільні принципи, за якими Гумільов створює власну жанрову модель поеми, а й окреслити еволюцію та діапазон варіювання цієї моделі у межах індивідуальної художньої системи автора.

Втім, дана дисертаційна робота спонукає до з'ясування певних питань.

1. Виходячи з основної концептуальної тези роботи про намагання Гумільова створити модернізовану версію епосу, варто було б співвіднести творчу стратегію поета-акмеїста з літературним контекстом Срібного віку. Маю на увазі аналогічні звернення до архаїчної епічної спадщини в інших митців-модерністів – зокрема, виявити принципові розбіжності або спільні риси з футуристами та їх спробами виходу до нової епіки саме через архаїку культурних та літературних шарів (як приклад згадаємо «сверхповести» Веліміра Хлебнікова та його «архаїчні утопії» у жанрі поеми).

2. Одне з робочих завдань дисертації – «проаналізувати жанрову природу поем Гумільова, виявити у них жанрові ознаки історичних форм поеми і її вершинних зразків, на які свідомо чи несвідомо орієнтувався автор» (с. 17).

Під час аналізу поем авторкою роботи не завжди чітко окреслено, які з жанрових алюзій та інших відсилань до творів різних часів здійснювалися Гумільовим свідомо і навіть концептуально (в контексті утвердження принципів акмеїзму, наприклад), а які належать до несвідомого використання певних претекстів та жанрових моделей. Більш чітке встановлення такої межі

дало б змогу точніше ідентифікувати онтологічні особливості жанрового мислення Миколи Гумільова та жанроутворювальні механізми розглянутих текстів.

3. Як відомо, одна з традиційних стратегій класичного епосу – його загальнонаціональна спрямованість. Епоси завжди виконували роль текстів, які фіксують спільну для народу систему цінностей та сприяють становленню національної ідентичності. Серед тих епічних зразків, на які постійно орієнтується Микола Гумільов у своїх спробах вийти до великого епосу, майже немає пам'яток російської або інших слов'янських літератур. Як показало дослідження К. І. Нікітської, Гумільов постійно звертається до епосів Гомера, пісень про Роланда, поем Л. Аріосто і Т. Тассо, «Божественної комедії», шумеро-акадського епосу про Гільгімеша, але жодним чином не долучався до свого билинного епосу, інших епічних пам'яток слов'янських народів. Чим, на думку дисертантки, можна це пояснити ?

4. Коментуючи на початку підрозділу 4.3. план Гумільова до незавершеної монументальної «Поєми начала», дисертантка відзначає, що «наявність таких пунктів, як «Космос», «Жизнь», «Звери», «Растения», «Минералы» дозволяють припустити, що поема мала бути не тільки міфологізованим, а й науковим описом Всесвіту» (с. 178). Хотілося б аби дисертантка розгорнула цю плідну, але, не розроблену достатньо в дисертації ідею про науково-дослідницькі стратегії Гумільова в тектотворенні його епосу, адже, як відомо, мрія про відродження «наукової поезії» була й у вчителя Гумільова В. Брюсова, і у Вяч. Іванова, і у М. Волошина.

Чи можна віднайти зародки «наукової поезії» в більш ранніх творах Гумільова? Чи корелює проект «наукової поезії», що був намічений в плані «Поєми начала», з аналогічними спробами його сучасників та зразками «наукових поем» світової літератури?

Отже, висловлені зауваження та питання можна сприймати як спробу окреслити деякі перспективи даного дисертаційного дослідження і побажати дисертантці нових досягнень у галузі гумільовознавства.

В цілому можна констатувати, що К. І. Нікітською у дисертаційній роботі вперше повно та всебічно здійснено дослідження авторської жанрової моделі поем Гумільова в генезі. Концепція роботи підтверджена даними текстового аналізу поем, а зроблені на його основі висновки можуть бути визнані повністю обґрунтованими та вагомими.

Наукова новизна роботи безсумнівна, адже це перша відома нам спроба здійснити системне жанрологічне дослідження поем Гумільова як цілісного масиву текстів, сукупність яких демонструє сталу спрямованість пошуків поета у напрямку великого епосу та синтезу різноманітних історичних варіантів жанру поеми.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображені в публікаціях автора, з них 4 статті у вітчизняних спеціалізованих виданнях, 1 стаття в зарубіжних періодичних виданнях.

Не підлягає сумніву, що дисертація Катерини Ігорівни Нікітської на тему "Жанр поеми у творчості М.С. Гумільова" є самостійним концептуальним дослідженням, виконаним на високому науковому рівні. Вона повністю відповідає вимогам п. 9-18 "Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року №167" і може бути рекомендована для присудження ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, доцент, професор
кафедри загального та слов'янського літературознавства
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Сподарець Надія Вікторівна

Підпис *проф. Сподарець Н.В.*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар ОНУ імені І.І. Мечникова
С. В. Курандо
2021 р.